

НЕПОВНОЛІТНІ ЗАСУДЖЕНІ ЯК ОБ'ЄКТИ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ ЗА УМОВ ІЗОЛЯЦІЇ

Гусак Андрій Петрович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0002-2142-5193

Ознакою морального неблагополуччя нашого суспільства є вагомий ріст злочинності неповнолітніх. Така злочинність як соціальне явище погіршує суспільні відносини та становить загрозу для майбутнього України.

Діяльність щодо запобігання злочинності повинна мати системний характер, а продуктивна дія має здійснюватися на елементи, що утворюють злочинність як таку, та безпосередньо на злочинців. Невисокий рівень організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими не дає можливості для ефективного індивідуального коректування поведінки, для виправлення та ресоціалізації засуджених і призводить до рецидиву.

Попри значний прогрес у сфері застосування до неповнолітніх правопорушників виправних засобів впливу, що не пов'язані із позбавленням волі, значним заходом боротьби зі злочинністю неповнолітніх є притягнення останніх до кримінальної відповідальності з подальшим застосуванням кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Негативні тенденції до зростання кількості правопорушень серед неповнолітніх, високі показники рецидивної злочинності, велика матеріальна затратність системи виховних колоній вказують на необхідність наукових досліджень, результати яких поможуть подальшому реформуванню пробачійної діяльності щодо неповнолітніх.

У статті розглянута особа неповнолітнього засудженого як об'єкт соціально-виховної роботи за умов ізоляції. До структури соціально-педагогічного портрету неповнолітнього засудженого віднесено: соціально-демографічну характеристику (вік, стать, національність, освітній рівень, стан сімейного виховання та сферу життєдіяльності до засудження); кримінально-правову характеристику (види скоєних злочинів і терміни покарання, наявність попередніх судимостей неповнолітніх і їхній кримінальний статус у пенітенціарному середовищі); психолого-педагогічну характеристику (вікові загальні та специфічні особливості засуджених, особливості особистості засуджених унаслідок негативного впливу психофізіологічних, педагогічних і соціальних чинників).

Ключові слова: соціально-виховна робота, неповнолітній засуджений, виправлення, ресоціалізація, позбавлення волі.

Husak Andrii. Juvenile convicted as objects of social-educational work in conditions of insulation

One of the manifestations of moral adversity in our society is a significant increase in juvenile delinquency. Being a social phenomenon, it criminalizes public relations and poses a threat to the future of the entire Ukrainian people.

Crime prevention is the key to fulfilling one of the main functions of the state. These activities must be systematic. However, the influence must be exerted on those structural elements that constitute criminality as such, in other words, on the criminals who committed the crime. At the national level, it is recognized that the low level of organization of socio-educational and psychological work with convicts clearly will not provide conditions for effective individual correction of the behavior and re-socialization of convicts, resulting in a significant number of cases of recidivism.

Despite significant progress in the application of corrective leverage, not involving deprivation of liberty to juvenile offenders, the most widespread measure to combat juvenile delinquency in Ukraine is bringing such persons to criminal responsibility, followed by the application of the criminal penalty of imprisonment for a specified period. The high level and negative trends in the dynamics of juvenile delinquency, high rates of recidivism among persons, serving

sentences in correctional facilities, and significant material costs of the system of correctional facilities indicate the need for research, the results of which will contribute to further reforming of juvenile justice.

The case study of the article is a minor convicted as an object of social and educational work in isolation conditions. The structure of the socio-pedagogical portrait of a juvenile convict includes: 1) socio-demographic characteristics (age, gender, nationality, educational level, state of family upbringing, and sphere of life activity before conviction); 2) criminal-legal characteristics (types of committed crimes and terms of punishment, presence of previous convictions of minors and their criminal status in the penitentiary environment); 3) psychological and pedagogical characteristics (age, general, and specific features of convicts, personality traits developed due to the negative influence of psycho-physiological, pedagogical, and social factors).

Key words: social and educational work, juvenile convict, correction, re-socialization, imprisonment.

Як відомо, об'єктом соціально-виховної роботи у спеціальних виховних установах є неповнолітні особи віком від 14 до 18 років (до 22 років із дозволу педагогічної ради установи), засуджені до покарання у вигляді позбавлення волі за вчинення злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України.

Спробуємо дати узагальнену характеристику особистості неповнолітнього засудженого, який перебуває за нестандартних умов ізоляції від суспільства, сім'ї та друзів.

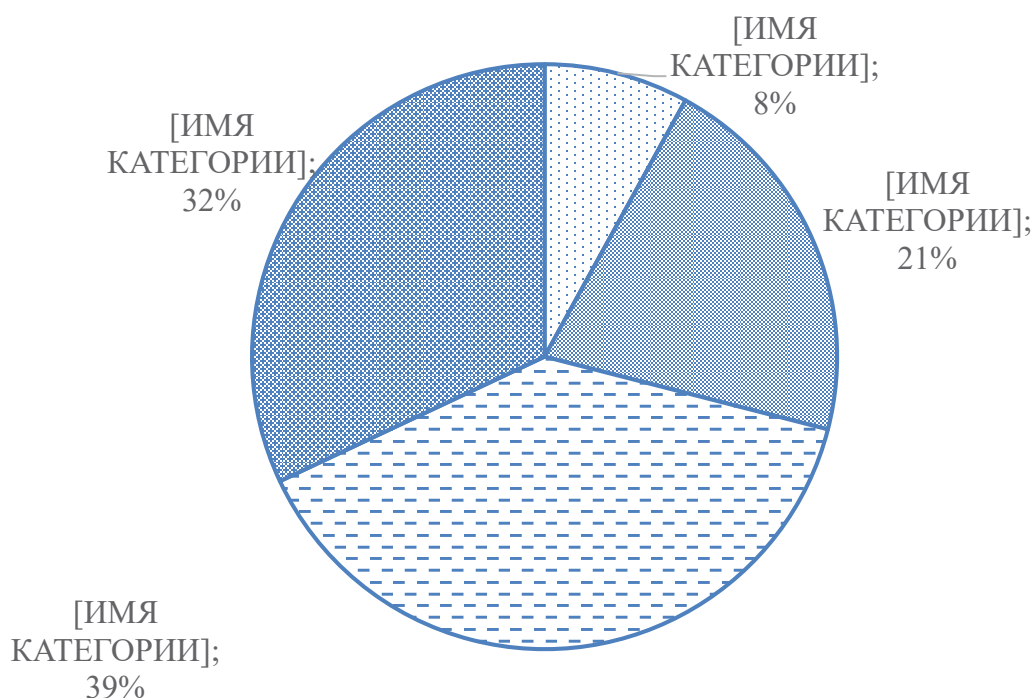
У науковій літературі така характеристика визначена як «портрет особистості неповнолітнього засудженого». Опис такої характеристики сприятиме ефективнішому

виконанню соціально-виховної роботи суб'єктами останньої, що буде спрямована на ресоціалізацію засуджених.

До структурних компонентів портрету особистості неповнолітнього засудженого учені відносять такі характеристики [1–15]: соціально-демографічні, кримінально-правові, психолого-педагогічні.

Розглянемо кожну з них. До соціально-демографічних характеристик неповнолітнього засудженого належать вік, стать, національність, освітній рівень, стан сімейного виховання та сфера життєдіяльності до засудження.

Віковий період засуджених у виховних колоніях для неповнолітніх (за даними ДПТС України):

Кожна із вищезгаданих вікових груп пенітенціарних закладів має свої психолого-педагогічні особливості. Ці характеристики треба використовувати у плануванні та здійсненні соціально-виховної роботи за умов ізоляції від суспільства.

Особливо важливим для побудови соціально-виховного процесу за умов ізоляції є такий соціально-демографічний чинник, як стать неповнолітнього засудженого. Сьогодні однією з виховних колоній в Україні є Мелітопольська виховна колонія, у якій утримуються дівчата, засуджені до позбавлення волі. Тому варто говорити про актуальність вирішення завдань тендерної соціалізації, тендерного та статевого виховання, виховання поваги до протилежної статі. Крім того, у роботі треба враховувати етнічні, національні, соціокультурні, віросповідні відмінності тієї чи іншої нації.

Різний освітній рівень вихованців є вагомим соціально-демографічним особливостю, що впливає на ефективність соціально-виховної роботи та досягнення мети ресоціалізації та не завжди відповідає загальноприйнятому віку. Також значно збільшується кількість вихованців, котрі не вміють читати, писати, рахувати. При колоніях для цих учнів у школах створюють класи вирівнювання та класи для засуджених із вадами фізичного та розумового розвитку.

Сьогодні у спеціальних виховних і виправних установах з'являється така категорія засуджених, яка прагне одержати вищу освіту. Практика здобуття вищої освіти засудженими дозволяє стверджувати, що саме цей процес є потужним засобом соціалізації особистості. Людина спеціально самостійно обирає навчання, що впливає на її самооцінку та можливість дострокового звільнення.

Ще однією характеристикою, визначеною нами, є соціально-демографічна. Вона дозволяє встановити причини та наслідки десоціалізації неповнолітніх і визначити зміст соціально-виховної роботи з неповнолітніми. Вона включає стан сімейного виховання (склад сім'ї, умови виховання) та сфери життєдіяльності (навчання, трудова зайнятість) до засудження. Недоглянутість і безпритульність неповнолітніх часто призводять до адитивної поведінки:

вживання алкоголю, наркотиків, токсичних речовин, тютюну. Під впливом адитивної поведінки здійснюються злочини. У деяких неповнолітніх вже навіть сформувалася стійка залежність від психоактивних речовин. Саме тому важливими напрямками організації соціально-педагогічної роботи у виховних установах повинні стати профілактика тютюнопаління, пияцтва, наркоманії й усунення негативних факторів соціальної життєдіяльності, формування здорового способу життя [13, с. 240–245].

Соціально-демографічна характеристика неповнолітніх засуджених, як один із аспектів їх соціально-педагогічного портрету, дає можливість з'ясувати фактори десоціалізації особистості, через які було скоєно злочин, окреслити напрями планування й організації соціально-виховної роботи, спрямованої на ресоціалізацію.

Наступним компонентом соціально-педагогічного портрету особистості неповнолітнього засудженого є його кримінально-правова характеристика. До неї, на думку вчених, належать узагальнені дані про види скоєних злочинів, терміни покарання, наявність попередніх судимостей і кримінальний статус неповнолітніх у пенітенціарному середовищі відповідно до Кримінального кодексу України.

Таке кримінологічне становище неповнолітніх дає можливість визначити основні тенденції неповнолітньої злочинності: вагоме зростання кількості насильницьких злочинів і злочинів, скоєних за обтяжувальних обставин; швидке зростання злочинів під впливом психоактивних речовин, а також через поширення бродяжництва, дитячої безпритульності та створення угруповань на цій підставі; посилення жорстокості дитячої злочинності, пов'язане з агресивністю та жорстокістю у сімейному вихованні та з позитивним відображенням агресивної та кримінальної поведінки у засобах масової інформації [3, с. 150–152].

Останньою рисою кримінально-правового портрету неповнолітнього засудженого є його кримінально-правовий статус у пенітенціарному середовищі виховної колонії, врахування якого є дуже важливим для організації соціально-виховної роботи.

Загальновідомо, що разом із номінальним поділом засуджених у місцях позбавлення волі постійно фігурував свій, історично складений неформальний розподіл. У середовищі неповнолітніх засуджених неформальний розподіл аналогічний із поділом в установах для дорослих, але має свої особливості.

Серед неповнолітніх гостріше, ніж у середовищі дорослих, виявляються механізми групової взаємодії: психологічне зараження, навіювання, наслідування, конформізм, суперництво. Внаслідок цього з'являється складна референтна структура взаємовідносин. Крім того, властивістю середовища неповнолітніх є їх не намагання створювати групи, що дуже полегшує процес адаптації. Практично кожний неповнолітній засуджений прагне стати членом елітної групи, досягнувши чого, він зазвичай стає позбавленим особистої думки та підпорядковується вимогам лідера.

С. Замула, сучасний дослідник кримінальної субкультури неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах, визначає чотири ієрархічні касти серед вихованців: формальні лідери, котрі співпрацюють з адміністрацією колонії та негативно ставляться до злочинного світу; неформальні лідери, які ототожнюють себе зі злочинним світом, виконують контроль за поведінкою всіх членів злочинної спільноти, збереження і поповнення «общака», розбір конфліктів; основна маса, що незацікавлено ставиться до злочинного світу, виконує основну роботу та бере участь у поповненні «общака»; аутсайтери – це засуджені, викинуті злочинним світом, вони виконують всю брудну і непрестижну роботу [5, с. 63–65].

Останнім часом проглядається тенденція до скорочення кількості засуджених, які відкрито протистоять адміністрації установи. Відбір претендентів на керівні посади здійснюється персоналом установи з урахуванням групових процесів у середовищі засуджених та особистих якостей вихованців. Як наслідок, у сучасних виховних колоніях формальна та неформальна структура групи частіше збігаються, формальним і неформальним лідером середовища стає активіст.

Виявлення й урахування кримінальної субкультури у середовищі неповнолітніх

засуджених є дієвим шляхом для правильного та розумного формування органів самоврядування, встановлення партнерства і взаємодії персоналу та засуджених у досягненні мети ресоціалізації.

Отже, кримінально-правова характеристика неповнолітніх засуджених є основою для визначення напрямів і змісту, найперше, правового виховання та створення позитивного ресоціалізуючого середовища для задоволення потреб і задатків неповнолітніх.

Ще одним компонентом соціально-педагогічного портрету неповнолітнього засудженого є його психолого-педагогічна характеристика. Вона складається із вікових (загальних і специфічних) особливостей засуджених спеціальної виховної установи, особливостей розвитку особистості засуджених у всіх сферах унаслідок негативного впливу психофізіологічних, педагогічних і соціальних чинників.

Дослідження Р.І. Благуті, С.Ю. Замули, І.Д. Звереві, М.О. Луняк, В.П. Лютого, М.Ю. Максимові, В.М. Оржеховської, В.М. Синьова надають широкий матеріал для узагальненого психолого-педагогічного портрету неповнолітнього засудженого, позбавленого волі.

Вікові психолого-педагогічні особливості засуджених підліткового, юнацького і молодіжного віку, що разом утримуються у виховних колоніях, показують, що в них проявляються як загальновікові, так і специфічні для злочинців, різноманітні особистісні характеристики. Саме цим визначається особливість побудови соціально-виховної роботи у спеціальних виховних установах, де у кожному особистому випадку потрібно конкретизувати цілі, завдання та способи досягнення мети ресоціалізації.

Психолого-педагогічний портрет особистості неповнолітнього засудженого доволі дисгармонійний і вимагає професійної психологічної, педагогічної та соціальної профілактики, корекції та реабілітації.

Отже, неповнолітній засуджений – це особа віком із 14 до 18 років із неблагополучної сім'ї, з невисоким культурним та освітнім рівнем, із віковими й особистісними порушеннями у всіх сферах, засуджений за злочин, найчастіше скоєний із

метою *наживи*. До структури соціально-педагогічного портрету неповнолітнього засудженого належать: соціально-демографічна характеристика (вік, стать, національність, освітній рівень, стан сімейного виховання та сфера життєдіяльності до засудження); кримінально-правова характеристика (види скоєних злочинів і терміни покарання, наявність

попередніх судимостей неповнолітніх і їхній кримінальний статус у пенітенціарному середовищі); психолого-педагогічна характеристика (вікові загальні та специфічні особливості засуджених, особливості особистості засуджених унаслідок негативного впливу психофізіологічних, педагогічних і соціальних чинників).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абросімова Ю.А. Злочинність неповнолітніх та запобігання їй на регіональному рівні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 20 с.
2. Бугера О.І. Проблеми використання засобів масової інформації для запобігання злочинів серед неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. 20 с.
3. Волянчук О.Д. Основна кримінологічна характеристика та запобігання злочинам, що вчиняються неповнолітніми. *Держава та регіони*. 2012. № 1.
4. Горенко С.В. Педагогічні умови ресоціалізації неповнолітніх засуджених у закладах пенітенціарної системи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2004. 214 с.
5. Замула С.Ю. Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах : навчально-методичний посібник. Біла Церква : ДПтСУ. 2011. 240 с.
6. Зверева І.Д. Соціальна, педагогічна та психокорекційна робота з неповнолітніми, засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі : методичний посібник. Київ : Науковий світ. 2006. 277 с.
7. Коваль В.В. Соціалізація неповнолітніх у пенітенціарних установах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2010. 194 с.
8. Корецький С.М. Кримінологічна характеристика девіантної поведінки неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 189 с.
9. Луняк М.О. Кримінологічна характеристика психології злочинця та профілактика насильницьких злочинів : навчальний посібник. Ніжин : Вид-во НДПУ ім. Миколи Гоголя, 2004. 91 с.
10. Лютий В.П. Соціально-педагогічне забезпечення діяльності кримінально-виконавчої інспекції з ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2010. 296 с.
11. Неживець О.М. Ресоціалізація засуджених та осіб, звільнених з місць позбавлення волі : монографія. 2009. 222 с.
12. Северин О.О. Застосування до неповнолітніх заходів кримінально-правового характеру, не пов'язаних з позбавленням волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя. 2009. 20 с.
13. Скіць А.В. Соціально-демографічна характеристика неповнолітніх засуджених та її значення при плануванні та проведенні соціально-виховної роботи в умовах виховної колонії. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*. 2010. № 2 (3). С. 240–245.
14. Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у місцях позбавлення волі / ред. В.М. Синьов. Київ : Вид-во ДЦССМ. 2003. 222 с.
15. Яровий А.О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з виховно-трудових колоній : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2002. 210 с.

REFERENCES:

1. Abrosimova, Y.A. (2007). Zlochinnist nepovnolitnih ta zapobigannya yij na regionalnomu rivni. [*Criminal law and criminology; criminal executive law*]. *Candidate's thesis*. Kiev. [in Ukrainian].

2. Bugera, O.I. (2006). Problemi vikoristannya zasobiv masovoyi informaciyi dlya zapobigannya zlochiniv sered nepovnitnih. [*Criminal law and criminology; criminal executive law*]. *Candidate's thesis*. Kiev. [in Ukrainian].
3. Volyanyuk, O.D. (2012). Osnovna kriminologichna charakteristika ta zapobigannya zlochinam, shcho vchinyayut'sya nepovnitnimi. [*Derzhava ta regioni.*] № 1. [in Ukrainian].
4. Gorenko, S.V. (2004). Pedagogichni umovi resocializacii nepovnitnih zasudzenih u zakladah penitenciarnoi sistemi. [*Theory, methodology and organization of social and cultural activities*]. *Candidate's thesis*. Lugansk. [in Ukrainian].
5. Zamula, S.Y. (2011). Profilaktika vplivu kriminal'noyi subkul'turi na nepovnitnih zasudzenih u special'nih vihovnih ustanovah. [*Prevention of the influence of criminal subculture on juvenile convicts in special educational institutions*]. Bila Cerква: DPtSU. [in Ukrainian].
6. Zvereva, I.D. (2006). Social'na, pedagogichna ta psihokorekcij na robota z nepovnitnimi, zasudzenimi do pokaran', ne pov'yazanih iz pozbavlennyam voli. [*Social, pedagogical and psycho-corrections for work with juveniles sentenced to non-custodial sentences*]. Kiev. Naukovij svit. [in Ukrainian].
7. Koval, V.V. (2010). Socializaciya nepovnitnih u penitenciarних ustanovah. [*Theory, methodology and organization of social and cultural activities*]. *Candidate's thesis*. Kiev. [in Ukrainian].
8. Koreckij, S.M. (2003) Kriminologichna charakteristika deviantnoyi povedinki nepovnitnih. [*Criminal law and criminology; criminal executive law*]. *Candidate's thesis*. [in Ukrainian].
9. Lunyak, M.O. (2004). Kriminologichna charakteristika psihologiyi zlochinca ta profilaktika nasil'nic'kih zlochiniv. [*Criminological characteristics of the psychology of the offender and the prevention of violent crimes*]. Nizhin: NDU im. Mikoli Gogolya. [in Ukrainian].
10. Lyutij, V.P. (2010). Socialno-pedagogichne zabezpechennya diyal'nosti kriminal'no-vikonavchoi inspekciyi z resocializaciyi nepovnitnih, zvil'nenih vid vidbuvannya pokarannya z viprobuvannyam: [*Theory, methodology and organization of social and cultural activities*]. *Candidate's thesis*. Lugansk. [in Ukrainian].
11. Nezhivec, O.M. (2009). Resocializaciya zasudzenih ta osib, zvil'nenih z misc' pozbavlennya voli. [*Resocialization of convicts and persons released from prisons*]. [in Ukrainian].
12. Severin, O.O. (2009). Zastosuvannya do nepovnitnih zahodiv kriminal'no-pravovogo karakteru, ne pov'yazanih z pozbavlennyam voli. [*Criminal law and criminology; criminal executive law*]. *Candidate's thesis*. [in Ukrainian].
13. Skic, A.V. (2010). Social'no-demografichna charakteristika nepovnitnih zasudzenih ta yiyi znachennya pri planuvanni ta provedenni social'no-vihovnoyiroboti v umovah vihovnoyi koloniyi. [*Aktualni problemi derzhavnogo upravlinnya, pedagogiki ta psihologii*]. № 2 (3). [in Ukrainian].
14. Social'na robota z nepovnitnimi, yaki perebuvayut' u miscyah pozbavlennya voli. (2003). Red. V.M. Sinov. Kiev. Vid-vo DCSSM. [in Ukrainian].
15. Yarovij, A.O. (2002). Problemi social'noyi adaptaciyi nepovnitnih, zvil'nenih z vihovno-trudovih kolonij. [*Criminal law and criminology; criminal executive law*]. *Candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].